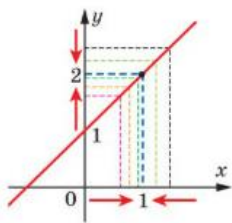

ГРАНИЦЯ ФУНКЦІЇ. ФУНКЦІЯ, НЕПЕРЕРВНА В ТОЧЦІ

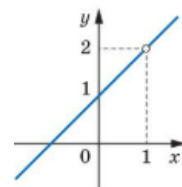
Нехай задано лінійну функцію $y = x + 1$ та точку з абсцисою $x_0 = 1$. Якщо значення аргументу $x \rightarrow 1$ (читається: « x прагне до 1»), то відповідне значення функції $y \rightarrow 2$. Тобто, чим менше значення аргументу буде відрізнятися від 1 (чим все ближче й ближче його брати ближчим до 1), тим відповідні значення функції усе менше й менше будуть відрізнятися від 2.

У такому випадку говорять, що **число 2 є границею функції $y = x + 1$ в $x_0 = 1$** , і записують

$$\lim_{x \rightarrow 1} y(x) = 2 \text{ або } \lim_{x \rightarrow 1} (x + 1) = 2, \text{ або } y(x) \rightarrow 2 \text{ при } x \rightarrow 1.$$

Розглянемо функцію $y = \frac{x^2 - 1}{x - 1}$, областю визначення якої є вся дійсна вісь, окрім точки $x_0 = 1$:

$$D(y): x \in (-\infty; 1) \cup (1; +\infty).$$

Ця функція на всій області свого визначення збігається з функцією

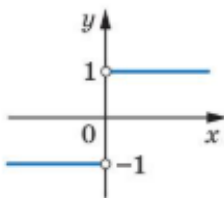
$y = x + 1$. Проте якщо $x \neq 1 \rightarrow 1$, то відповідні значення функції $y = \frac{x^2 - 1}{x - 1} \rightarrow 2$, тобто

$$\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^2 - 1}{x - 1} = 2.$$

Отже, можна зробити висновок: *функція, може бути не визначеною в точці, але мати границю в цій точці.*

Розглянемо функцію $y(x) = \frac{|x|}{x}$ з областю визначення

$$D(y): x \in (-\infty; 0) \cup (0; +\infty):$$

$$y(x) = \frac{|x|}{x} = \begin{cases} \frac{x}{x}, & x > 0; \\ -\frac{x}{x}, & x < 0 \end{cases} = \begin{cases} 1, & x > 0; \\ -1, & x < 0. \end{cases}$$

Якщо значення аргументу прагнуть до нуля та є від'ємними (*прагнуть до 0 зліва*), то відповідні значення функції прагнуть до (-1) :

$$\lim_{x \rightarrow 0-0} y(x) = -1;$$

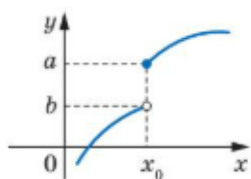
якщо значення аргументу прагнуть до нуля та є додатними (*прагнуть до 0 справа*), то відповідні значення функції прагнуть до 1:

$$\lim_{x \rightarrow 0+0} y(x) = 1.$$

Отже, якщо значення аргументу $x \neq 0$ прагне до 0, то неможливо стверджувати, що значення функції $y(x) = \frac{|x|}{x}$ прагнуть до якогось певного числа.

Таким чином, функція $y(x) = \frac{|x|}{x}$ у точці $x_0 = 0$ границі не має.

Неправильно було б вважати, що якщо функція визначена в деякій точці x_0 , то в цій точці ця функція обов'язково має границю.

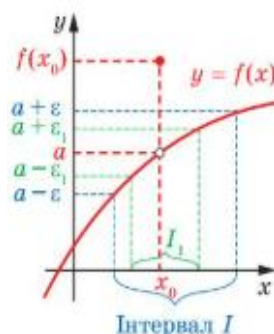
Розглянемо функцію $y = f(x)$ (на рисунку зліва), що є визначеною в точці x_0 : $f(x_0) = a$. Але ця функція не має границю в цій точці, оскільки

$$\lim_{x \rightarrow x_0-0} f(x) = b \neq \lim_{x \rightarrow x_0+0} f(x) = a.$$

Нехай задано функцію $y = f(x)$ та точку x_0 , причому функція $f(x)$ в точці x_0 має границю:

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = a.$$

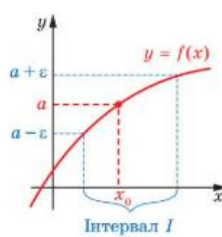
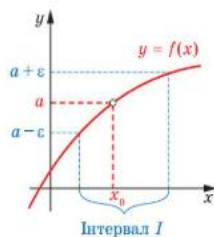
Зазначимо, що $f(x_0) \neq a$. Вважатимемо, що в будь-якому інтервалі I , який містить точку x_0 , знайдуться точки $x \in D(f)$: $x \neq x_0$.

Нехай ε – деяке додатне число. На осі ординат розглянемо інтервал $(a - \varepsilon; a + \varepsilon)$, якому на осі абсцис відповідає інтервал I , тобто

$$\begin{aligned} \forall x \neq x_0 \in I \subset D(f): f(x) \in (a - \varepsilon; a + \varepsilon) &\Leftrightarrow a - \varepsilon < f(x) < a + \varepsilon; \\ -\varepsilon < f(x) - a < \varepsilon &\Leftrightarrow |f(x) - a| < \varepsilon. \end{aligned}$$

Розглянемо функції, для яких функція не визначена в точці x_0 , але має границю в цій точці (лівий рисунок) та функція, для якої $f(x_0) = a$ (правий рисунок).

Для кожної з функцій для будь-якого $\varepsilon > 0$ можна вказати такий інтервал I , який містить x_0 , що для всіх $x \neq x_0 \in I \subset D(f)$ виконується нерівність $|f(x) - a| < \varepsilon$.

Означення. Число a називається **границею функції** $y = f(x)$ в точці x_0 , якщо для будь-якого додатного числа ε існує такий інтервал I , який містить точку x_0 , що для будь-якого $x \in I \subset D(f)$ і $x \neq x_0$ виконується нерівність $|f(x) - a| < \varepsilon$.

Зауваження. Границя функції в точці x_0 характеризується значенням функції в околі цієї точки, тоді як поведінка функції в самій точці x_0 не впливає на значення границі.

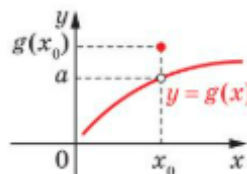
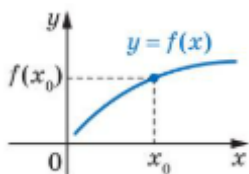
Теорема (Арифметичні дії з границями). Якщо функції $y = f(x)$ та $y = g(x)$ мають границі в точці x_0 , то і функції $f(x) \pm g(x)$, $f(x) \cdot g(x)$ також мають границі в цій точці, причому

$$\begin{aligned}\lim_{x \rightarrow x_0} [f(x) \pm g(x)] &= \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) \pm \lim_{x \rightarrow x_0} g(x), \\ \lim_{x \rightarrow x_0} [f(x) \cdot g(x)] &= \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) \cdot \lim_{x \rightarrow x_0} g(x).\end{aligned}$$

Якщо, крім цього, $\lim_{x \rightarrow x_0} g(x) \neq 0$, то функція $\frac{f(x)}{g(x)}$ також в точці x_0 має границю, причому

$$\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x)}{g(x)} = \frac{\lim_{x \rightarrow x_0} f(x)}{\lim_{x \rightarrow x_0} g(x)}.$$

Розглянемо функції $y = f(x)$ та $y = g(x)$, які визначені в точці x_0 та мають в цій точці границю.

Причому

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = f(x_0), \quad \lim_{x \rightarrow x_0} g(x) = a \neq g(x_0).$$

Тобто *границя функції* $y = f(x)$ у точці x_0 дорівнює значенню цієї функції в заданій точці.

Означення. Якщо границя функції $y = f(x)$ в точці x_0 дорівнює значенню цієї функції в точці x_0 : $\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = f(x_0)$, то функція $f(x)$

називається **неперервною в точці** x_0 .

Означення. Якщо функція $y = f(x)$ є неперервною в кожній точці деякої множини $M \subset R$, то вона називається **неперервною на множині M** .

Означення. Якщо функція $y = f(x)$ є неперервною на $D(f)$, то вона називається **неперервною**.

Зауваження. Усі елементарні функції, тригонометричні функції, обернені тригонометричні функції, степенева функція, раціональна функція є неперервними.

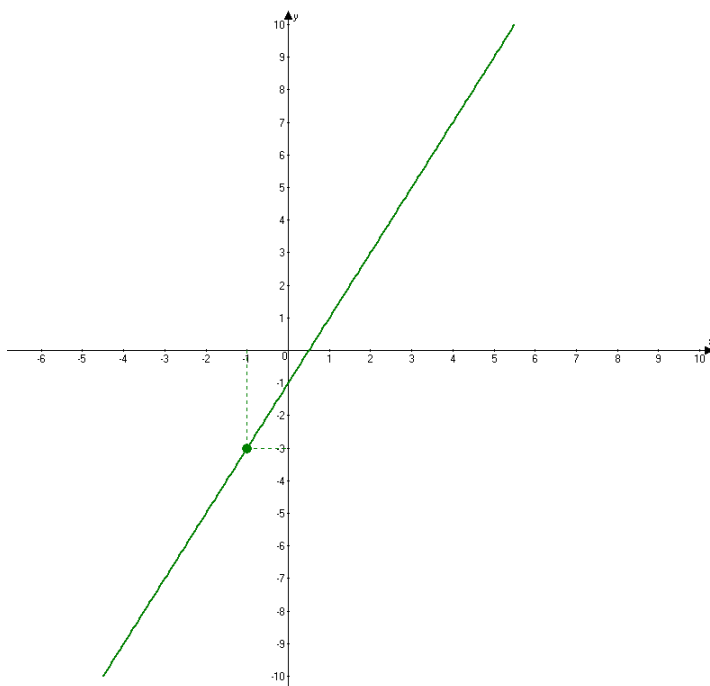
Приклад 1. Побудувавши графік функції $y = f(x)$, з'ясувати, чи має функція $f(x)$ границю в точці x_0 :

1) $f(x) = 2x - 1, x_0 = -1$;   3) $f(x) = \frac{1}{x}, x_0 = -2$;   5) $f(x) = k \in R, x_0 = 3$;

2) $f(x) = \frac{x^2 - 4}{x - 2}, x_0 = 2$;   4) $f(x) = \frac{1}{x}, x_0 = 0$;   6) $f(x) = \frac{|x - 2|}{2 - x}, x_0 = 2$.

Розв'язання. 1) Побудуємо графік функції $f(x) = 2x - 1$ – лінійна функція, графік – пряма, для побудови якої потрібно знати координати двох точок:

x	0	1
y	-1	1

З графіка можна зробити висновок, якщо значення аргументу $x \rightarrow -1$, то відповідне значення функції $f(x) \rightarrow -3$. Тобто число (-3) є границею функції $f(x) = 2x - 1$ в $x_0 = -1$:

$$\lim_{x \rightarrow -1} f(x) = \lim_{x \rightarrow -1} (2x - 1) = -3.$$

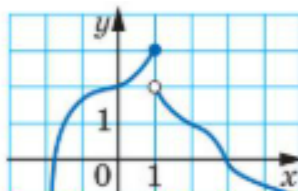
Відповідь. $\lim_{x \rightarrow -1} f(x) = -3$.

Приклад 2. На рисунках I, II зображено графік функції $y = f(x)$.

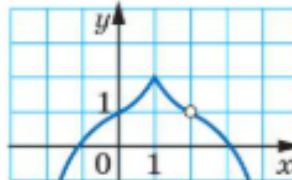
1) Чому дорівнює значення функції $f(x)$ в точці $x_0 = 1$?

2) Чи існує границя функції $f(x)$ в точці $x_0 = 1$? У разі ствердної відповіді записати з використанням відповідної символіки чому вона дорівнює.

3) Чи існує границя функції $f(x)$ в точці $x_0 = 2$? У разі ствердної відповіді записати з використанням відповідної символіки чому вона дорівнює.

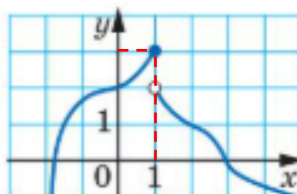

I

II

Розв'язання. Розглянемо рисунок I.

1) $f(1) = 3$, тобто $f(1) = 3$.

2) Границя в точці $x_0 = 1$ не існує, оскільки $\lim_{x \rightarrow 1-0} f(x) = 3 \neq \lim_{x \rightarrow 1+0} f(x) = 2$.

3) Границя в точці $x_0 = 2$ існує, причому $\lim_{x \rightarrow 2} f(x) = 1$.

Відповідь. 1) $f(1) = 3$; 2) не існує; 3) $\lim_{x \rightarrow 2} f(x) = 1$.

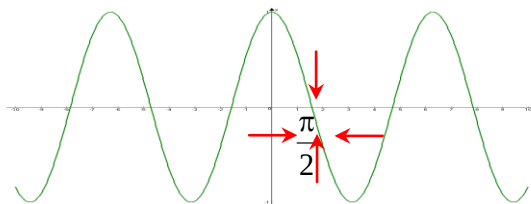
Приклад 3. Використовуючи графік відповідної функції, перевірити справедливості рівності:

1) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{2}} \cos x = 0$;   3) $\lim_{x \rightarrow 0} \arcsin x = 0$;   5) $\lim_{x \rightarrow \pi} \sin x = 0$;   7) $\lim_{x \rightarrow 0} \arccos x = \frac{\pi}{2}$;

2) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{6}} \operatorname{tg} x = \frac{\sqrt{3}}{3}$;   4) $\lim_{x \rightarrow 0} \operatorname{arcctg} x = 0$;   6) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{4}} \cos x = \frac{\sqrt{2}}{2}$;   8) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{4}} \operatorname{arctg} x = 1$.

Розв'язання. Покажемо за допомогою графіка функції $y = \cos x$, що $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{2}} \cos x = 0$. Побудуємо косинусоїду.

$x \rightarrow \frac{\pi}{2}$

Приклад 4. Знайти наступні границі:

- 1) $\lim_{x \rightarrow 1} (2x^2 + 3x - 1)$;   4) $\lim_{x \rightarrow 4} \frac{x^2 - 16}{x - 4}$;   7) $\lim_{x \rightarrow 5} \frac{7x - 5}{10 + 2x}$;   10) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{2}} \sin 3x$;
- 2) $\lim_{x \rightarrow 1} (2x^2 - 3x - 1)$;   5) $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{x^2 - 3x + 5}{x^2 + 2x - 1}$;   8) $\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^3 + 1}{(x - 2)^{20}}$;   11) $\lim_{x \rightarrow \frac{\pi}{2}} \operatorname{tg}\left(x - \frac{\pi}{5}\right)$;
- 3) $\lim_{x \rightarrow 2} (x^2 - 3x - 2)$;   6) $\lim_{x \rightarrow 2} (x^3 - 3x^2 + 2x + 2)$;   9) $\lim_{x \rightarrow 1} \sqrt{2x - 1}$;   12) $\lim_{x \rightarrow -\frac{\pi}{2}} \cos^2 x$.

Розв'язання. 1) Оскільки функція $y(x) = 2x^2 + 3x - 1$ є неперервною на всій дійсній осі як многочлен, а тому і в точці $x_0 = 1$, то її границя в цій точці дорівнює значенню функції в цій точці:

$$\lim_{x \rightarrow 1} (2x^2 + 3x - 1) = (2x^2 + 3x - 1) \Big|_{x=1} = 2 \cdot 1^2 + 3 \cdot 1 - 1 = 4.$$

Відповідь. $\lim_{x \rightarrow 1} (2x^2 + 3x - 1) = 4$.

$$2) \lim_{x \rightarrow 4} \frac{x^2 - 16}{x - 4} = \lim_{x \rightarrow 4} \frac{x^2 - 4^2}{x - 4} = \lim_{x \rightarrow 4} \frac{(x - 4)(x + 4)}{x - 4} = \lim_{x \rightarrow 4} (x + 4).$$

Лінійна функція $y(x) = x + 4$ є неперервною, а тому

$$\lim_{x \rightarrow 4} \frac{x^2 - 16}{x - 4} = \lim_{x \rightarrow 4} (x + 4) = (x + 4) \Big|_{x=4} = 4 + 4 = 8.$$

Відповідь. $\lim_{x \rightarrow 4} \frac{x^2 - 16}{x - 4} = 8$.

Приклад 5. Обчислити:

- 1) $\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^2 - 2x - 3}{x^2 - 5x + 6}$;   4) $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{x + \sqrt{x}}{x - \sqrt{x}}$;   7) $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{2\sqrt{x} - 3x}{3\sqrt{x} - 2x}$;
- 2) $\lim_{x \rightarrow 1} \left(\frac{1}{1 - x} - \frac{3}{1 - x^3} \right)$;   5) $\lim_{x \rightarrow 4} \frac{\sqrt{x} - 2}{x - 4}$;   8) $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x - 1}{1 - \sqrt{x}}$;
- 3) $\lim_{x \rightarrow -3} \left(\frac{1}{x + 3} + \frac{6}{x^2 - 9} \right)$;   6) $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^2 - \sqrt{x}}{1 - \sqrt{x}}$;   9) $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{\sqrt[3]{x} - 1}{\sqrt{x} - 1}$.

Розв'язання. 1) Вираз, що стоїть під знаком ліміту можна спростити, для цього розкладемо чисельник та знаменник на множники, а також скористаємося тим фактом, що якщо x_1, x_2 – корені квадратичного тричлена $ax^2 + bx + c$, то має місце рівність: $ax^2 + bx + c = a(x - x_1)(x - x_2)$. Тоді

$$x^2 - 2x - 3 = (x + 1)(x - 3),$$

$$x^2 - 5x + 6 = (x - 2)(x - 3).$$

Отже,

$$\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^2 - 2x - 3}{x^2 - 5x + 6} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{(x+1)(x-3)}{(x-2)(x-3)} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{x+1}{x-2} = \frac{3+1}{3-2} = \frac{4}{1} = 4.$$

Відповідь. $\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^2 - 2x - 3}{x^2 - 5x + 6} = 4.$

2) Зведемо до спільного знаменника:

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow 1} \left(\frac{1}{1-x} - \frac{3}{1-x^3} \right) &= \lim_{x \rightarrow 1} \left(\frac{1}{1-x} - \frac{3}{(1-x)(1+x+x^2)} \right) = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{1+x+x^2-3}{(1-x)(1+x+x^2)} = \\ &= \lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^2+x-2}{(1-x)(1+x+x^2)} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{(x+2)(x-1)}{(1-x)(1+x+x^2)} = - \lim_{x \rightarrow 1} \frac{x+2}{1+x+x^2} = -\frac{3}{3} = -1. \end{aligned}$$

Відповідь. $\lim_{x \rightarrow 1} \left(\frac{1}{1-x} - \frac{3}{1-x^3} \right) = 1.$